

ње маса спољним успесима, није допустила да се тада реализују Пашићеве речи о потреби савеза и заједничке одбране од навалe великих сила. „Класна борба” је у јануарском броју 1927. (бр. 2) показала како се око Албаније заокштравају империјалистичке супротности и сматрала да је Албанија 1926. постала италијанска колонија и база за борбу против Југославије; „Борба” је 11. децембра 1926. писала да кроз Албанију италијански фашизам ствара обруч око Југославије; лист је 22. I 1927. писао да италијански угњетачи користе то што шиптарска мањина нема никаквих права у Југославији; „Организовани радник” је 28. августа 1927. писао о борби око Албаније. Борба великих сила јасно се осећала у Албанији после првог светског рата исто као и пре њега, а италијанска акција у Албанији 1918—20. била је део политике италијанског империјализма за повећавање свога утицаја, за продирање на Балкан.

Догађаји на границама Црне Горе према Албанији, италијанска акција према југословенској територији од Скадра до Плава и Дебра, представљају део борбе италијанског империјализма за добијање позиција на Балкану; развој догађаја од Бојане до Дебра показује истоветност италијанске акције од Ријеке до Корче, напор да задобије власт у Албанији како би загазио на Балкан и проширио свој утицај на Црну Гору, Србију, Далмацију и уопште на западни део Балканског полуострва.⁵⁶

Вук Винавер

КЊАЗ НИКОЛА И ПРОГЛАШЕЊЕ КНЕЗА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА ЗА КРАЉА СРБИЈЕ 1882. ГОДИНЕ

Политичка констелација последије велике источне кризе 1875—1878. године значајно је измијенила положај и улоге Србије и Црне Горе у балканској политици. Иако су територијално понешто увећане, Србија и Црна Гора морале су да у недоглед одложе остварење своје „националне мисије”. Аустро-Угарска је окупирала Босну и Херцеговину, и од жеља у томе правцу у Београду и на Цетињу остале су само илузије. Преостала је само ограничена могућност да се гаје аспирације према нашим земљама које су и даље остале под влашћу Турске. Али тежња аустријског империјализма да продре ка Солуну снажно ће ометати остварење и тих аспирација Црне Горе и Србије све до балканског рата.

Перспектива ширег националног ослобођења као постулат будућности ипак се никако није могла напустити. Али су ту пер-

⁵⁶ Овде треба напоменути да је већина података, за које није у тексту непосредно наведен извор, донета на основу аката југословенских војних власти, која се налазе у Архиву Војноисторијског института, а која се сва, због веома велике количине, нису никако могла цитирати, јер би то исувише оптерећивало основни текст и напомене.

спективу и србијански и црногорски владајући слој схватили искључиво као ствар будућег простог присаједињења сусједних територија њиховим државама. Неизбјежна посљедица таквог схватања било је династичко ривалство између Београда и Цетиња. Књаз Никола је одавно почес заирати од утакмице са Србијом; била је то слутња о опасности и за само одржање Црне Горе као самосталне државе. Докле под је постојала мисао о ширем националном ослобођењу — постојало је и династичко ривалство између дворова у Београду и на Цетињу.

Разумљиво је онда што ће проглашење кнеза Милана Обреновића за краља Србије тешко погодити сујету књаза Николе и изазвати љутњу код њега. У вези са том пероспективом прва манифестација црногорско-србијанског супарништва избила је још у току рата Црне Горе и Србије против Турске 1876—1878. године.

Када је послвије неуспјеха српске војске септембра 1876. године између Србије и Турске закључено примирје, командант руског корпуса у Србији генерал Черњајев је са дијелом српске војске на Делиграду прогласио Србију за краљевину, а кнеза Милана за краља. Черњајев је то учинио без знања кнеза Милана и његове владе. Његов циљ био је да се путем тога пронунцијамента спријечи закључење мира, то јест да се настави рат са Турском, пошто Турска неби признала српску краљевину нити са њом као таквом преговарала о миру. Но, било је сасвим извјесно да ће се Аустро-Угарска томе одлучно успротивити. А Русији никако није ишло у рачун да се због српске краљевине завађа са Аустро-Угарском. Рјешење за тај подмукли, а у суштини наивни акт генерала Черњајева, морало се брзо наћи. По савјету Русије кнез Милан је великим силама јавио да „проглашењу краљевине неће бити следства”. Да би се Черњајеву ипак сачувао образ пред војском, војсци није ништа речено, ни да кнез прима ни да не прима краљевину. За неко вријеме у Черњајевљевом логору кнез Милан је титулисан краљем, иако је свуда иначе титулисан кнезом.¹

На вијест о проглашењу српске краљевине општи утисак на Цетињу лијепо је изразио лични секретар књаза Николе војвода Симо Поповић: „Према недаћама српске војске изненадио нас је глас о проглашењу Милановом за краља српског”. Ипак је књаз Никола нервозно реаговао: црногорском војном изасланику при српској команди војводи Машу Врбици препоручио је да се понаша као да се није ништа десило, и наредио му да одмах по нарочитом куриру пошаље опширан извјештај. Књаз је и преко руског заступника при његову двору Јонина молио Петроград за

¹ Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића I, Београд 1926, стр. 340—342.

тачне вијести и мишљење о „делиградском догађају”. Из Петрограда је убрзо дошао умирујући извјештај.²

Послије рата Србија се, разочарана у Русију због њене источне политике као и због одређених унутрашњих разлога, у спољној политици оријентисала према Аустро-Угарској. Благодареди прије свега наклоности ове силе, а по цијену значајног одрицања од „националне мисије”, кнез Милан ће ускоро уздићи своју владарску титулу. Без обзира на ту цијену — то ће књазу Николи једнако тешко пасти. Јер тим актом, иако само симболичним, снажно ће се подвући далеко већа снага и значење Србије у односу на Црну Гору. То ће кнез Никола схватити као ударац својој династији, па и престижу Црне Горе.

Црногорски полузванични орган „Глас Црногорца”, односно гласило књаза Николе, кад год му је то требало, занимао се 1881. године нагађањима о намјери кнеза Милана да се прогласи за краља. Цетињски лист на њему својствен начин чини то у виду реплике на писање аустријске и мађарске штампе. Из те штампе се, на пример, преноси како се пут кнеза Милана у Беч, Берлин и Петроград у прољеће 1881. године, у европским политичким круговима доводи у везу са намјером српске владе да Србију прогласи за краљевину. Кнез Милан је, наводи се, свуда лијепо примљен, и опште је мишљење да „проглашење српске краљевине неће наићи на тешкоће”. Мађари би то некада спријечили. Али пошто сада Аустро-Угарска, према резонувању у бечкој и пештанској штампи, жели да балканске народе подупре у развоју својих „особености”, тј. да се што прије отресе од „панславистичких снова”, ту наравно неће бити противљења ни са мађарске стране. Стварни доказ ослобођења од тих снова, аустријска и мађарска штампа — у интерпретацији „Гласа Црногорца” — налазе у спремности Србије да се за навијек одрече од Босне и Херцеговине. „... А неки иду и даље”, па траже да се Србија не противи ни да Аустро-Угарска заузме Солун. Од свега што наводи „Глас Црногорца” се на крају (реда ради) ограђује: „Разумије се да су ово голи производи коњунктурне политике новинарске, која не може имати директности у практичној политици”.³ У ствари, овим је речено директно обрнуто. Читавим написом провидно се пребацује српској влади због њене све изразитије проаустријске и, према томе, антинационалне спољне политике.

Када је српска Народна скупштина извршила проглашење краљевине српска влада је о томе депешом обавијестила црногорску владу.⁴ Кнез Никола је то одмах „од свег срца” честитао

² Библиотека Историјског института у Титограду, мемоари војводе Сима Поповића, ф. 137 — II, лист 178—179; видјети: др Димитрије—Димо Вујовић, Уједињење Црне Горе и Србије, Титоград 1962, стр. 37.

³ Глас Црногорца, 7. VII 1881, бр. 23.

⁴ Архив СР Црне Горе, Цетиње, Фонд министарства иностраних дјела (АЦГ, МИД), фасц. 7, 22 II/6. III 1882, бр. 1116.

краљу Милану „и братској нам Србији”. Књаз Никола изражава жељу да се „са новодобијеним сјајним именом” такође обнови и увећа снага и величина српске државе, оставивши за другу прилику што је у концепту ове депеше прецртао: „... којој је (српској држави) негда темељ и колијевка била Зета и Црна Гора”.⁵ Учинило се довољним изрећи алузију да краљевско име не значи и повећање снаге, угледа и политичког престижа, ни краљу ни његовој држави. Не налазећи за потребно да се чини вјешт таквој алузији књаз Николе, краљ Милан је кратко узвратио: „Топло и срдечно честитање Вашег височанства дубоко је потресло моје братско срце. За мене и мој народ ја Вам из дубине душе захваљујем”.⁶ У оваквим узајамним изразима братства и сл. одражава се свакако и жеља, како Цетиња тако и Београда, да се у широј српској јавности одржи утисак како овај догађај њихове односе није помутио. Посебно је књазу Николи било стало да важи као стварни ауторитет и симбол општесрпске националне мисли. Таквим је књазу Николу прије свега препоручивала његова проруска спољнополитичка оријентација, док је краљ Милан својим аустрофилством већ стварно напустио „националну мисију”.

Прикривајући осјећај слабости, на Цетињу су на одређени начин настојали да доведу у сумњу оправданост, цјелисходност и вриједност тога акта српског владара. Тим поводом „Глас Црногорца” у једном својеврсном коментару открива стварно расположење и политичко резоновање званичног Цетиња: „... Стара српска држава која је никла у стародревној Зети и која је историјску непрекидност своју одржала кроз вјекове на кршевитим висовима Црне Горе била је у Србији прекинута и упропашћена најездом Турском”. Ипак, српски народ одржао је своју духовну самосталност кроз вјекове, па се под Карађорђем и Милошем ослободио ropства и повратио државну самосталност — „иако унеколико зависну”. Но сада, према „Гласу Црногорца”, како је Србија потпуно самостална и независна, и пошто је учинила приличан напредак у унутрашњем развоју, нико нема разлога да се противи краљевској титули њеног владара. Србија може да се назове „како јој је воља”. Јер иако данас снага једне државе у првом реду почива на војној сили, и „сјајност саме форме” доста значи: „Наслов краљевства” својим атрибутима доприноси државној самосталности. У духу српског народа „леже дубоко законпане драге успомене на сјајност негдашње краљевине српске, на угледно име које је она негда имала, и народ је живо желио, да се бар та спољашња сјајност Србији опет поврати, кад већ није среће да јој се старе пранице њене поврате”. Према томе, ако историјска традиција нешто значи, тј. „колијевка државности и њен непрекидни континуитет”, онда би Црна Гора имала прече историјско право да се прогласи краљевином. Што се много млађа

⁵ Исто, 22. II 1882, бр. 1117.

⁶ Видело од 5. III 1883.

династија Обреновић уздиже над старијом и, држало се на Цетињу, много заслужнијом династијом Петровић Његош, то књаз Никола хоће у ствари да представи као безвриједну форму. — Из наведених фраза отворено избија саркастично потцијењивање акта проглашења српског краљевства, што је у ствари израз бијеса књаз Николе на краља Милана.

На крају тога чланка стоји у бити иронични пријекор, а и оптужба: „Бог ће дати да који зрачак од краљевске круне српске падне и на околни народ српски и да благотворним дјејством својим освијетли онај густи мрак у којем се тај тужни народ налази, осуши сузу многу која се тамо пролијева, загрије од туге и жалости много слеђено срце, поврати живот и снагу многој маласалој нади српској”. Индиректни пријекор и оптужба је у томе што књаз Никола већ разумије и алудира да се сва краљевска круна добија управо из руку Аустро-Угарске, а по цијену благодатног мирења краља Милана са аустријском окупацијом Босне и Херцеговине, тј. по цијену одрицања Србије од сваке помоћи и ослободилачког рада на тој страни. Најзад „Глас Црногорца” овако закључује: „За нас је Србија што и Црна Гора. Њена слава и наша је слава. Њена величина и наша је величина. Све што Србију весели то и нас равном радошћу испуњава”.⁷ Фразом која формално акцептира стварну истовјетност интереса Србије и Црне Горе књаз Никола у ствари поручује краљу Милану да са њим не жели да дијели такву славу и величину.

У Београду су, наравно, знали да схвате поменути коментар „Гласа Црногорца”. Као одговор, нашло се за најбоље да напредњачко „Видело”, лист близак краљу Милану, на уводном мјесту и без коментара објави тај чланак „Гласа Црногорца”.⁸

Но, „Глас Црногорца” се још једном осврнуо на проглашење српске краљевине, користећи поново писање аустријске и мађарске штампе. На писање тих листова како су односи између Србије и Црне Горе били хладни, а да ће од сада бити још хладнији, цетињски лист констатује да их они таквим желе само видјети. Иначе, ти су односи увијек били и биће „онакви као што постоје међу браћом која се пазе и љубе”. А даље: ако је Србији порастао углед називом краљевине, то Црну Гору може само овеселити, јер тиме само расте њена снага, која значи снагу Црне Горе. „... Као што ми данас братски уживамо у весељу Србије, тако је и Србија уживала у весељу нашем када се застава црногорска побједоносна вила на Вучјем Долу, Фундини, Миљешу итд., служећи опет истој цијељи, заједничкој нашој величини и осигурању заједничке будућности”.⁹ Дакле, опет на исти, индиректан начин, каже се: Не само ранија историја него и велика слава црногорског оружја задобијена у посљедњем рату против Турске

⁷ Глас Црногорца, 23. II 1882, бр. 6.

⁸ Видело, 9. III 1882, бр. 45.

⁹ Глас Црногорца, 7. III 1882, бр. 10.

(1876—1878) јесте велика морално-политичка предност Црне Горе, пред којима празна краљевска круна на глави владара Србије мора да губи значај. У самој ствари по сриједи мора бити директно увиђање књаза Николе да је та круна жива илустрација много веће снаге Србије. Књазу Николи није то било могућно признати. Додуше, стицајем различитих спољнополитичких, унутрашњих, па и субјективних околности и услова, он је и даље могао да игра патриотску улогу „заточника Српске националне мисли”. Његове инсинуације и алузије на адресу краља Милана дјелују као дубока озлојеђеност слабијег династичког ривала према јачем.

Краљ Милан и српска влада клонили су се да ичим повриједе сујету краља Николе и изазову његову директну реакцију. Они су честитање и увјеравање о братској љубави са Цетиња формално примали као посве искрена и старали се да узврате одговарајућом мјером. Да би се бар формално одржали добри односи, српска влада и краљ нашли су за потребно да на Цетиње пошаљу председника српске Народне скупштине Милана Кујунџића, с мисијом да књазу Николи преда писмо краља Милана о проглашењу Србије за краљевину. Српска влада је најприје препоручила Кујунџића црногорској влади, да се „љубазно прими” и олакша му се мисија код књаза, а да краљевска влада неће ништа пропустити да се све више његују и развијају везе „срдечног пријатељства, које су тако срећно спојиле два братска владара двају братских народа”.¹⁰ Црногорска влада спремно је прихватила жељу српске владе.

Милан Кујунџић је дошао на Цетиње 20. априла 1882. године. На аудијенцији код књаза у поздравној ријечи Кујунџић је рекао да му је част да преда лично писмо свога владара књазу Црне Горе, које казује да је стара Жича обновила своја знаменита врата — у Србије је обновљено краљество и кнез Милан примио достојанство краља. „...Још ми је силнија радост што ову вијест могу донијети Вашем Височанству, светлом представнику оне Зете која је била од давних времена колевка српске независности, и која је и у најцрњим часовима опет прихватила у своју тврду хранилицу аманет слободе српске. А највећа ми је срећа, Господару, да будем веран тумач оне братске љубави, коју спрам Вашем Височанству осећа и отворено гаји владалац братске вам земље, да будем веран тумач неугасивог духа слоге за напредак једног те истог народа.”¹¹ Књаз Никола је одговорио кратко, изражавајући осјећања, и увјеравања о својим и свога народа најбољим жељама за срећу краља Милана и Србије.¹² У писму што га је Кујунџић овом приликом предао, краљ Милан мо-

¹⁰ АЦГ, МИД, ф. 9, 16. III 1882.

¹¹ Музеји Цетиње. Архивско одјељење, док. од 22. IV 1882; *Глас Црногорца*, 25. IV 1882, бр. 17.

¹² АЦГ, МИД, ф. 9, бр. 1161.

ли књаза Николу да му очува осјећања искреног пријатељства којима се увијек поносио, а он увјерава књаза да ће према њему непрекидно гајити осјећања „братске љубави”, итд. „Знајући колико Вашем Височанству лежи на срцу слава и величина имена српског, ја сам уверен о радости коју је оно осјећало чувши да је племенити народ српски после 500 година одушевљено поздравио свога првог краља у лицу моме”.¹³

Књаз Никола је одговорио краљу Милану одмах послје завршетка мисије Кујунџића. Као што је било очекивати, књаз Никола је рекао да је писмо његовог величанства краља Милана примио са великим задовољством. Вијест о његовом проглашењу за краља наишла је на најтоплији одзив у „братској љубави мојој и мојега народа”, књаз му жели дуго и срећно владање на срећу и напредак Србије, итд.¹⁴

Толико лијепих и патриотских ријечи са обје стране диктирала је, разумије се, и куртоазија. Али се, нарочито из писања „Гласа Црногорца”, јасно читује да је књаз Никола у својој династичкој сујети био јако погођен проглашењем кнеза Милана за краља. Иако се уздржавао од директних и отворених изјашњавања, он је ипак једном приликом, у разговору са српским политичарем Јованом Мариновићем у Бечу, јетко пребацио краљу Милану што је Србију прогласио за краљевину а да претходно њему о томе није ништа јавио.¹⁵

Односи између дворова и влада Београда и Цетиња биће ипак још за неко вријеме споља добри и коректни, мада у суштини хладни.¹⁶ Свака се страна старала да се у очима свога народа, као и пред осталим Србима, не представи као нарушитељ српске узајамности, толико жељене и неопходне да би се духовно одржавала општесрпска ослободилачка и ујединитељска идеја. Таквим узајамним ставом увелико се образлаже и онакво штедро међусобно обасипање изразима братске љубави, најбољих жеља и сл. Обзири према истинским тежњама и интересима народа упућивали су Београд и Цетиње на стварну и искрену сарадњу, а само посебне жеље и интереси владајућих слојева и династија изазивали су међу њима ривалство и нетрпељивост.

Новак Ражнатовић

¹³ Записи, XVI 1936, стр. 105, Писмо датирано 16. III 1882.

¹⁴ АЦГ, МИД, ф. 9, 25. IV 1882, бр. 1165.

¹⁵ Архив ДСИП-а СФРЈ у Београду, Политичко одељење, срп. посл. у Бечу — пред. владе М. Пироћанцу, 7/III бр. 44, 8. VI 1883.

¹⁶ Већ 1883. године књаз Никола ће имати прилику да се свети краљу Милану, јачајући претендентске позиције на српски пријесто кнеза Петра Карађорђевића тиме што ће му најстарију кћер дати за жену.